

Я.І. Мандрик

СІЛЬСЬКА ШКОЛА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 30-Х РОКІВ ХХ СТ.: ПРАВДА І МІФИ

Основною проблемою, яка стояла перед шкільною освітою УСРР на початку 30-х рр. ХХ ст., був перехід до всеобучу. З метою успішного управління цими процесами при РНК України був створений республіканський комітет всеобучу на чолі з головою уряду В.Чубарем. До 1 листопада 1930 р. в 169 районах УСРР було сформовано 4,0 тис. комітетів сприяння всеобучу на місцях [1, арк.78].

У березні 1930 р. секретаріат ЦК КП(б)У розглянув питання “Про дітей куркулів в початковій, середній, вищій школі”. Було вирішено, що діти куркулів теж повинні бути охоплені навчанням у школі, керувалися принципом: “Виключати зі школи тих, хто проявив ворожі настрої, але поголовно виключати не потрібно” [2, арк.8].

Штучне розпалювання класової боротьби на селі привело до різких змін у соціальному складі учнів шкіл. На початку 30-х років, особливо в старших класах, у порівнянні з 20-и роками, значно зріс прошарок дітей колгоспників, зате значно знизилася чисельність дітей “розкуркулених”, “підкуркульників”, сільських священиків та ін. Вони були вигнані зі школи, не дивлячись на прийняті рішення. Разом з батьками були репресовані і вислані, де тисячі їх загинули. Так, Калинівський райком Компартії України Вінницького округу 25 лютого 1930 р. дав вказівку школам району перевірити весь склад учнів і виключити із семирічок і профшкіл дітей і родичів “куркулів і контрреволюціонерів” [2, арк.13]. У багатьох школах розпалювалася ворожнеча між дітьми, їх протиставляли один одному за соціальним походженням. Дітлахів нерідко провокували бойкотувати своїх товаришів. “Наша школа, – говорилося в одній з публікацій тих років, – має взяти на себе завдання переробити молоде покоління ворожих елементів, завоювати для наших думок їхню свідомість, дати їм натхнення нашими ідеологічними почуттями, перебороти їхню психологію, захопити нашими інтересами, зробити їх свідомими активними робітниками нашого соціалістичного будівництва” [11, с.24].

З кінця 20-х у школах України набрала особливого розмаху антирелігійна пропаганда. В липні 1928 р. політбюро ЦК КП(б)У затвердило резолюцію, де вказувалося на недостатнє проведення антирелігійної справи в школах. Антирелігійний курс вищого партійного органу законодавчо закріпив Всеукраїнський з'їзд Рад постановою “Про стан та перспективи культурного будівництва” від 15 травня 1929 р.

У 1929-1930 рр. у школах було запроваджено систему антирелігійного виховання. Зростав дитячий антирелігійний рух. На 1 березня 1930 р. в республіці налічувалося понад 200 тис. юних безвірників. Більшість їх була в Артемівській, Дніпропетровській, Роменській, Кременчуцькій, Могилівській округах [12, с.2-4].

У 1930 р. у республіці було здійснено ряд інших заходів, які мали вплив на подальший розвиток системи народної освіти. Так, на основі рішення політбюро ЦК КП(б)У від 18 березня 1930 р. “Про перебудову школи у зв'язку з завданням загальної колективізації” відбулися зміни в навчальних програмах сільських шкіл.

У 1931-1932 н.р. столярні майстерні були в 63,3% сільських шкіл УСРР, слюсарні майстерні – в 12,6% і змінювані в 10,5% сільських шкіл [3,

арк.89]. Звичайно, що це дуже мало, та й обладнання для майстерень постачалось дуже примітивне, зношене, те, що, вже фактично не годилося до виробничого процесу. Майстерні, в основному, були маленькі, механічне устаткування в них за відсутності електроенергії не використовувалось.

У роки першої п'ятирічки була значно збільшена площа пришкільних земельних ділянок, які оброблялись силами учнів і вчителів. Так, у 1932-1933 н.р. тільки в 58 районах Харківської області при школах було засіяно озимими 5 тис., а ярими – 4 тис. га. Розширення загальної площі для пришкільних ділянок проводилось з розрахунку 2 га – на початкову, 4,5 га – на неповну середню школу [9, ф.144, оп.1, спр.84, арк.89]. Створення і розширення пришкільних ділянок повинно було розв'язати такі основні проблеми, як забезпечення зайнятості школярів продуктивною працею і створення продовольчих фондів для забезпечення учнів гарячими сніданками (в ті голодні роки це було дуже важливо).

Все більшого поширення набула практика укладання договорів між відділами народної освіти та господарськими організаціями, згідно з якими промислові підприємства, МТС, радгоспи давали школярам обладнання, можливість працювати в їхніх цехах і майстернях [13, с.34].

Політехнізація першої половини 30-х років у сільських школах була дуже примітивною, але це не повинно применшувати позитивної сторони процесу політехнізації навчання. В тих умовах вона мала велике значення у формуванні учнів трудових навичок в процесі підготовки кадрів, гостру потребу в яких відчувало сільське господарство.

При школах створювались майстерні, робочі кімнати, учні брали участь в польових роботах в колгоспах і радгоспах. Багато семирічок було реорганізовано в школи сільської молоді (ШСМ), в яких чимало часу було виділено на вивчення сільськогосподарського виробництва [7, арк.4]. Для керівництва ШСМ при Головоцвиху НКО УСРР створено спеціальний орган з представників ЦК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ, Наркомзему, сільськогосподарської кооперації [3, арк.3]. Згодом в ході суцільної колективізації ШСМ були реорганізовані в школи колгоспної молоді (ШКМ). Всього було реорганізовано в ШКМ 53,4% сільських семирічних шкіл [14, с.20].

Однак чи можна вважати правильною цю реорганізацію, тлумачення педагогічного процесу в школі як вивчення певного виробництва, залишивши без достатньої уваги проблеми оволодіння учнями основ знань? Такий однобічний підхід не дав можливості науково обґрунтувати проблему зв'язку школи з життям.

Грубі помилки були допущені в рішеннях Всесоюзного з'їзду з питань політехнізації (серпень 1930 р.). Він рекомендував домагатися

переростання шкіл у “виробничо-навчальні комбінати” типу підприємств, де фізична праця повинна розширюватися за рахунок витіснення загальноосвітніх предметів.

Правда, в Україні швидко взялися виправляти допущені помилки, і вже на Першому Всеукраїнському з'їзді політехнізації (вересень 1930 р.) була дана відсіч спробам підмінити політехнізацію вузькою спеціалізацією, засуджено лозунг “школа – цех заводу” [5, с. 143]. Це були правильні рішення, але на практиці вони не виконувалися. Навчання в школах проводилося за так званою “комплексною системою” і методом “проектів”. Урок поступово витіснявся. Тільки в 1932 р. теорія “відмирання школи” була офіційно засуджена постановою ЦК КП(б)У “Про початкову і середню школу”.

Певне значення для розвитку політехнізації мали постанови ЦК ВКП(б) “Про початкову і середню освіту” від 5 серпня 1931 р. та “Про навчальні програми у початкових і середніх школах” від 25 серпня 1932 р. Ці документи передбачали прискорення темпів політехнізації школи. Для цього було передбачено розгорнути сітку майстерень та робочих кімнат при школах, поєднуючи цю роботу з прикріпленням шкіл до колгоспів, радгоспів, МТС на основі відповідних договорів. ЦК партії вказав на необхідність поєднання навчання з виробничою працею на такій основі, щоб вся громадсько-виробнича праця учнів була підпорядкована навчальним і виховним потребам школи [16, с. 46].

В Україні практичні заходи по виконанню постанов ЦК ВКП(б) по політехнізації були розроблені в постанові ЦК КП(б)У від 15 серпня 1932 р. “Про початкову та середню школу”. Особливе місце в політехнізації школи відводилось допомозі робітників промислових підприємств, колгоспів, радгоспів [5, арк. 56].

У 1930-1931 н.р. початкові школи в селах України мали 4424 майстерні, а семирічки – 1195 [5, с. 48]. У 1931-1932 н.р., особливо під час проведення в Україні декади політехнізації, спостерігається певна активізація процесу політехнізації. Це питання було спеціально обговорено на XII з'їзді Рад (1931р.). З'їзд постановив до 1932 р. повністю реорганізувати сільські семирічки в школи колгоспної молоді (ШКМ). На 1931 р. із 3 300 семирічок понад 2/3 було реорганізовано в ШКМ. Колгоспи повинні були взяти активну участь в політехнізації школи, забезпечити їх інструментами і необхідними матеріалами. Одночасно з'їзд висловився проти недооцінки теоретичних знань [14, с. 36].

З початком масової колективізації були допущені грубі помилки і в політехнізації сільських шкіл. У 1930 р. вони були прикріплені до колгоспів, а ті стали використовувати школи як безплатну робочу силу. НКО

України був змушений видати спеціальну інструкцію “Про нормування роботи ШКМ в усупільненому сільськогосподарському виробництві” [17, с.3-6].

Однак, всупереч цим рішенням, була колективізована і сільська школа. До колгоспів були передані всі пришкільні ділянки, весь шкільний реманент. Ось як пояснювався цей процес в передовій статті офіційного органу ЦК КП(б)У газеті “Комуніст”: “Нічого школі стояти осторонь і чекати, поки колективи поширяться. Передавши до колгоспу своє господарство та перенісши до нього свою роботу, школа цим самим набуває нових можливостей забезпечити свої виховні завдання готувати майбутніх активних учасників і провідників колективізації. Школа може і повинна стати одним із чинників зростання і зміцнення колективізації” [18].

На місцях справа доходила до абсурдних рішень. Так, в Макарівській окрузі відділ народної освіти прийняв рішення про вступ всіх шкіл до колгоспів. У Шепетівській окрузі відділ народної освіти приймає рішення про те, що всі характеристики вчителям буде видавати лише колгосп. Згідно з директивою ВУКу Робос вся земля вчителів повинна бути усупільнена колгоспами [4, арк.1-5].

Крім того, в 1930 р. в Радянському Союзі розпочинається уніфікація системи народної освіти. На ділі це означало “російщення” в національних окраїнах, в тому числі в УСРР. Наша система освіти тоді відрізнялася від російської (про це вже говорилось вище).

Ще на початку 20-х рр. комісія ЦК ВКП(б) на чолі з В.Леніним розробила принципи діяльності Наркомосу щодо створення єдиної радянської трудової політехнічної школи. Більшовицька партія, застосовуючи форми політичного тиску, поступово ліквідувала зародки творчого пошуку і самостійності у вирішенні нагальних проблем освіченості. Була знищена можливість враховувати соціально-економічний і духовний розвиток України. Поступово в СРСР встановлюється єдина система шкіл, жорсткі рамки якої не дозволяли розвиватися ініціативі. Уніфікація привела до панування в школах середнього учня із строго обмеженим обсягом знань. Вся система народної освіти була чітко централізована і підпорядкована Москві. Крім того, народна освіта підкорялася на місцях не тільки радянським, а й партійним органам, які також підпорядковувалися центру, що вело до ще більшої централізації в керівництві освітою. Найбільш популярними і широкоживаними офіційною пропагандою на рубежі 20-30-х років стають слова “єдиний”, “єдина”: єдина (по суті, унітарна) держава, єдина уніфікована і наднаціональна система управління нею, єдиний план, єдина система освіти, єдина трудшкола, єдина навчальна програма, методи навчання і виховання, підручники тощо. Були закла-

дені основні принципи консервативної, авторитарної освіти, не подолані ще повністю нашою системою освіти до сьогоднішнього дня.

Таким чином, відсутність елементів національного підходу до вирішення економічних, соціально-політичних і культурних питань фактично обумовили можливість маніпуляції суспільною думкою, що безпосередньо вплинуло на формування системи освіти. При цьому слід мати на увазі, що в зазначений період відбулася своєрідна підміна суті і поняття національно-культурного будівництва. Проголошувана партійно-державною владою розбудова структурних ланок національної освіти й культури була не тільки голослівною, але й не відповідала істині. Так, мова, звичаї, література, досягнення науки і гуманістичних ідей використовувалося в ім'я партійного більшовизму, для денационалізації народу України. Все це було результатом політизації, ідеологізації культурного життя, а отже, й освіти, як його складової частини. Під виглядом "національно-культурного будівництва" насаджувався стереотип необхідності боротьби з "класово-ворожими елементами". Школа й весь навчально-виховний процес стали об'єктами посиленої ідеологічної боротьби.

Отже, в умовах, що склалися в той час, неможливо було практично здійснити теоретичні ідеї щодо будівництва школи на терені істинних українських традицій і культури. Республіка була змушена функціонувати як складова частина єдиного економічного і політичного простору СРСР, а тому спроба на рубежі 30-х років втілити національно-державні ідеї у сфері освіти потерпіла крах.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.20, спр.1.
2. Там само, спр.20.
3. Там само, спр.221.
4. Там само, оп.220, спр.20.
5. Там само, спр.986.
6. Там само, спр.190.
7. Там само, спр.145-а.
8. Там само, оп.221, спр.2078.
9. Державний архів Київської області, ф.144, оп.1, спр.84.
10. Там само, ф.5, оп.20, спр.732.
11. Мукашенко П. Питання класової боротьби в школі // Шлях освіти. – 1930. – №3.
12. Пашенко В. О. Гіркі уроки 30-х років // Рідна школа. – 1994. – №7.
13. Бюлетень Наркомпроса РСФСР. – 1930. – №21.
14. XII Всеукраїнський з'їзд Рад. Стеногр. звіт. – К., 1931.
15. Допомога міста селу в піднесенні культури. – К., 1968.
16. Сборник руководящих документов о школе. – М., 1952.
17. Бюлетень НКО України. – 1931. – №11.
18. Козак М. Розширювати колективи // Комуніст. – 1930. – 11 лют.